

УДК 340.1

Довганич Василь Антонович,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права,
Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ІМПЕРІЇ ГАБСБУРГІВ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ІДЕОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

У статті розкривається зміст правової системи Австро-Угорщини та її вплив на процес формування ідеологічних поглядів та правової ідеології серед галицьких українців другої половини ХІХ ст. Акцентується увага на тому, що австрійська система права, яку можна охарактеризувати, як «імперський федералізм», своїм змістом визначала поширення ліберального типу ідеології. Галицький лібералізм став основою правової ідеології, яка формувалася в контексті розвитку доктрини національної держави.

Ключові слова: *правова система, Австро-Угорщина, конституційний лад, правова ідеологія, лібералізм.*

Постановка проблеми. Історико-правові дослідження становлення правової ідеології українців є актуальним з огляду на затребуваність чітких ідеологічних норм в сучасному праві. Однозначно можна стверджувати, що формування ідеології відбувалося в умовах боротьби за національну державність. Однак довготривалий період бездержавності, який тривав з часу ліквідації Гетьманської держави у ХVІІІ ст., у ХІХ ст. зазнав ліберального наповнення, що було обумовлено трансформацією правових систем країн, до складу яких входили українські землі. Якщо Російська імперія дотримувалася чітко вираженого абсолютизму де право служило виключно механізмом впливу на населення, то в Австрійській, а згодом Австро-Угорській імперії ситуація була іншою. Імперія Габсбургів, ще з кінця ХVІІІ ст. перейшла на шлях освіченого абсолютизму, а здійснені Марією Терезією і Йосифом ІІ реформи – сприяли активізації національних рухів. Ця ситуація була особливо актуальною для українців, які отримали шанс відстояти свою окремішність від поляків шляхом розвитку національної культури, освіти, мови, а згодом і в політичному плані.

Основною відмінністю між Австро-Угорською та Російською імперіями було те, що перша була федеративною, а це в свою чергу вело до формування ліберальної правової ідеології. Становлення правової ідеології, в тому числі й ліберальної серед народів імперії Габсбургів відбувалося в умовах чітких конституційних норм, які використовували національний чинник, як основоположний у процесі управління провінціями.

Дослідження правової системи Австро-Угорщини, зокрема австрійського федералізму є актуальним з огляду на визначення основних етапів та історичних особливостей формування національної правової ідеології.

Варто зауважити, що радянська тоталітарна система та її правова спадщина, заклали у свідомості людей думку, що правова ідеологія притаманна виключно тоталітарним державам. На нашу думку, таке твердження є помилковим, оскільки жодна правова система не може не ґрунтуватися на чітких ідеологічних засадах, які слугують не тільки стрижнем розвитку громадянського суспільства, а й визначають вектор розвитку держави. Більше того, відсутність чіткої правової ідеології держави веде до політичного маніпулювання, коли декларування правового лібералізму поєднується із практикою законотворення у дусі позитивізму. Саме тому, дослідження історичних особливостей формування правової ідеології, її характерних рис, дозволить не тільки зрозуміти світоглядні переконання українців, а й вибрати ефективну модель розвитку сучасної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській та іноземній правовій наці питанням змісту правової системи Австро-Угорщини приділено чимало уваги. Одночасно,

відсутні дослідження в яких прослідковується вплив правової системи на процес формування правової ідеології окремих народів, які після розпаду імперії витворили власні держави.

Серед українських правників перші фахові дослідження правової системи імперії Габсбургів з'явилися на межі XIX-XX ст., а їх авторами були практикуючі юристи, політики та громадсько-політичні діячі К.Левицький, С.Дністрянський та ін.

У радянський період, дослідником історико-правової традиції у Галичині був В.Кульчицький. Незважаючи на ідеологічну заангажованість проблематики розвитку західноукраїнських земель у складі імперії Габсбургів, він на основі ґрунтовної джерельної бази визначив характерні риси становлення і розвитку правової системи імперії Габсбургів та особливості її реалізації у Галичині. Зі здобуттям Україною незалежності він продовжив дослідження і підготував плеяду нових правників, якій вивчають австрійський конституціоналізм, діяльність представницьких органів влади, норми кримінального і цивільного права. З поміж сучасних науковців, вартими уваги є наукові доробки Т.Андрусяка, І.Бойка, Л. Ілина, О.Кондратюка, М.Луцького, М. Никифорака, Н. Романа, професора Б.Тищика та ін.

Серед іноземних дослідників, правове становище західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини є об'єктом наукових пошуків польських і російських вчених. Якщо перші, розглядають вплив австрійської системи права у Галичину крізь призму польсько-українських стосунків і боротьбу двох народів за розвиток національної державності, то другі – досліджуються саме правову систему, яку кваліфікують, як «австрійський імперський федералізм». В цьому контексті вартими уваги є наукові праці Б. Андерсона, І. Барінова, О. Прудникова, С. Романенка та ін.

Одночасно слід зауважити, що проблема правової ідеології та особливості її становлення у конкретну історичну епоху та в конкретних правових умовах розвитку української правничої думки є недослідженою. Дослідження цієї проблеми, на нашу думку, сформулює цілісне уявлення про національну правову доктрину, концепцію національної державності та дозволить визначити основні невдачі державотворчих процесів не лише початку XX ст., а й сьогодення.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження з права система Австро-Угорської імперії та її вплив на формування правової ідеології галичан другої половини XIX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова система Австро-Угорщини ґрунтувалася на конституційних нормах 1860-х років. Це були як «Жовтневий патент» 1860 р., «Лютневий патент» 1861 р., а також Конституція 1867 р. Перші два документи заклали основи парламентаризму і перетворили австрійський освічений абсолютизм у представницький. Однозначно, що ані імперський парламент, ані крайові сейми не мали визначального впливу на законотворчу політику імперії, але вони стали основним атрибутом до об'єднання багатонаціональної держави довкола Відня. Якщо австрійський парламентаризм об'єднував, то конституційні норми 1867 р. призвели до утвердження федералізму, який до кінця існування імперії не отримав виражених сепаратистських рис. Політичні і правові поступки угорцям спровокували активізацію національних рухів у чехів, хорватів та поляків, чії традиції державотворення були досить активними і ще зберігалися у пам'яті пересічних громадян. Одночасно і галицькі українці, активізували свою боротьбу за розширення національно-культурних і політичних прав. Як слушно зауважує Л. Ілин, австрійський конституціоналізм мав і негативний наслідок, активізуючи розвиток національних рухів, він призвів до польсько-українського політичного протистояння, що виходило з різних концепцій національно-територіальної автономії [3, с. 59].

Не вдаючись до загального аналізу особливостей формування правової системи Австрії та Австро-Угорщини, оскільки ці питання ґрунтовно розкриті в українській історико-правовій наці, окремої уваги заслуговують норми конституційного договору 1867 р., які витворили специфічні федералістичні умови розвитку імперії. Федералізм у свою чергу був основою для формування ліберального типу світогляду і відповідно ліберальної правової ідеології.

Якщо досліджувати взаємозв'язок федералізму та правової ідеології, то доцільно зрозуміти класичне визначення федералізму. Власне з правової точки зору є два підходи: федералізм, як «союзність» (від латинського «foedus» – «союз», «договір» та «нонцентралізм» [6, с. 12]. Останнє

поняття розуміється як децентралізоване, оскільки передбачає розмежування на конституційному рівні компетенцій загальнодержавних та регіональних органів влади. Тобто у сучасному розумінні – федералізм – це принцип територіального розосередження влади з метою запобігання авторитаризму. Для сучасних реалій федералізм є атрибутом розвиненої правової культури, оскільки саме остання запобігає розвитку сепаратизму. Ми можемо на прикладі США спостерігати ефективність концепції федералізму та ліберальної ідеології, яка у різних своїх проявах властива американському суспільству та праву.

На середину XIX ст. федералізм розумівся зовсім по іншому, а у випадку імперії Габсбургів, він був одним із механізмів запобігання політичної кризи, яка обумовлювалася як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Показово тільки те, що лише угорцям вдалося досягнути рівноправного правового статусу з Віднем, тоді, як спроби чехів та поляків били безрезультатними. Причиною цього, на нашу думку є те, що угорська правова система відрізнялася від австрійської і мала нормативіський характер.

На користь федералістичного ладу свідчить те, що не зважаючи на паралельне видання законів для Ціслейтанії та Транслейтанії, земель, що підпорядковувалися відповідно Австрії та Угорщині, у них були відсутні можливості самостійної реалізації міжнародної політики, фінансових справ, війська. Цікаво, що серед сучасних науковців немає однозначного визначення стосовно правової системи Австро-Угорщини. Для визначення змісту правової системи імперії Габсбургів у сучасній правничій наці застосовують як термін «конституційна монархія», так й «імперський федералізм». На нашу думку, ці поняття взаємообумовлені і кожне з них по своєму відображає не тільки правову систему імперії Габсбургів, а й еволюцію процесу законотворення. З огляду на дослідження процесу становлення і розвитку правової ідеології в середовищі галицьких українців, ми будемо використовувати термін «конституційний федералізм», оскільки він в повній мірі розкриває не тільки зміст розвитку права в Австро-Угорщині, а й його ідеологічне наповнення. Основним чинником, що обумовив таку специфіку був багатонаціональний склад імперії та активні державотворчі традиції окремих народів.

Якщо підходити до розуміння федералізму, як явища, що передбачає дольову участь центральних органів державної влади, органів державного управління окремих адміністративно-територіальних одиниць, місцевого самоврядування на основі договору при чіткому розмежуванні компетенції між ними, то Австро-Угорщина не була такою. Насамперед це проявлялося у тому, що ланка державних органів влади в окремих провінціях краю, і навіть представницькі органи влади на місцях – Крайові сейми, не мали достатніх самоврядних повноважень. Їх функції і обов'язки носили дорадчий та наглядовий характер. Саме національний чинник властивий імперії Габсбургів посприяв витворенню специфічної моделі монархічного федералізму декларативного характеру, який був праобразом майбутньої федеративної моделі держави та відповідних ідеологічних світоглядних і правових переконань.

У контексті дослідження правової ідеології на українських землях та впливу на неї правових систем держав, до яких вони входили, варто акцентувати увагу, що такий монархічний федералізм був властивий виключно Австро-Угорщині, тоді, як Російська імперія (також багатонаціональна за своїм складом) продовжувало зберігати абсолютизм, який почав набирати виразних конституційних рис тільки на початку XX ст.

Австрійський дослідник Ф.Єрмагора, характеризуючи правову систему Австро-Угорщини зауважив, що конституційний акт 1867 р. сформував власне федеративну модель, оскільки остання являє собою єдину державу, де реалізований принцип децентралізації державної влади з допомогою територіальних елементів. При цьому усі правові відносини реалізуються у рамках єдиного міжнародно-правового поля де існують мінімум два суб'єкти регіональних адміністрацій, з власними міністерствами [7, с. 47].

Характерною рисою правової системи Австро-Угорщини була правова децентралізація, що ґрунтувалася на національному чиннику. Було забезпечено правову асиметрію і адміністративну різноманітність суб'єктів монархії [7, с. 47]. В цьому плані слушним є висновок Н.Роман, що у конфедеративній Австро-Угорській імперії діяло паралельно дві правові системи, оскільки конституція імперії складалася з двох частин: 1) конституції Угорщини (закон від 21 березня

1857 р.) – кодифікованого документу; 2) некодифікованої конституції Австрії, яка складалася з 6 основних законів [8, с. 256].

Така правова система мала як позитивне, так і негативне значення. Позитив полягав у активізації національних рухів і можливості окремих народів, зокрема українців, на офіційному рівні задекларувати власні політичні та правові устремління. Негатив австрійського імперського федералізму полягав у тому, що національний чинник став розмінною монетою, засобом стримування і противаги у боротьбі окремих народів. Для Галичини це протистояння було між українцями та поляками. Останні володіючи політичною владою в краї претендували на розширення власних правових норм і для досягнення своєї мети спекулювали на політичних устремліннях українців, звинувачуючи їх у русофільстві. На противагу цьому, народовська течія виробила чітку ліберальну ідеологію, яка відповідала ідеалам імперського федералізму і давала можливість до забезпечення окремих національних вимог.

Визначаючи місце правової ідеології, яка формувалася у середовищі галичан другої половини XIX ст. в умовах австро-угорської системи права слід зауважити, що це відбувалося виключно в рамках західної цивілізації, яка якої найважливішими є індивідуальні цінності особи. Історично склалося так, що категорія «права і свободи людини і громадянина» стала аксіомою для європейського права, відповідно отримала свою реалізацію на українських землях в складі імперії Габсбургів. Ця категорія є основою європейського конституціоналізму, відповідно і конституційна система Австро-Угорщини не позбавлена ї. такий набір ідеологем є відображенням позитивіського підходу до права, для якого конституціоналізм є основною константою, що гарантує права людини і забезпечує їх реалізацію. Закономірно, для другої половини XIX – початку XX ст. права людини не були основою правовою цінністю, але навіть декларативний характер тогочасного права створив сприятливі умови для їх розвитку.

Для галицьких українців досліджуваного періоду саме дотримання прав людини, які проявлялися через боротьбу за рівноправний статус української мови, права на освіту, використання земель та ін. стало змістом ідеології, яка набирала чітких правових рис і була частково реалізована в період ЗУНР.

Власне Австро-Угорська система права забезпечила своєрідний симбіоз позитивізму і лібералізму, який проявився у одночасному існуванні конституційної системи і правового федералізму [8, с. 255].

Сучасні дослідники вважають правову систему Австро-Угорщини достатньо демократичною, оскільки в її конституції було записано широкий спектр громадянських прав і свобод [4, с. 11]. Не зважаючи навіть на формальне дотримання окремих з цих прав, у порівнянні з імперією Романових, Габсбурги були великими демократами. Слід зауважити, що дотримання на практиці гарантованих прав відбувалося по різному. Найпроблемнішим, на нашу думку, було забезпечення національних прав. Національне питання в багатонаціональній імперії використовувалося, як механізм реалізації імперської політики з одного боку, а з іншого – стимулювало розвиток правових поглядів окремих народів держави, які після розпаду монархії 1918 р. змогли їх реалізувати.

З огляду на сьогодення доцільно вивчити фактор впливу правової системи Австро-Угорщини на правову свідомість українців, що становить основу правової ідеології. Показово, що у російській правовій наці, саме вплив австрійського чинника визначають таким, що спричинився до появи серед українського населення імперії «українського націоналізму», який з політичної платформи перетворився на психологічну [1, с. 72]. Аргументом для дослідника стала теза британського вченого Б.Андерсона, що «чарівність націоналізму» полягає у перетворенні «шанс в призначення» [10, р. 18]. Такий шанс галицьким українцям дала саме австрійська правова система, що використовувала національний чинник, як засіб забезпечення правової стабільності в регіонах.

Таке твердження немає жодного наукового обґрунтування, за винятком власне ідеологічного, оскільки конституційна система імперії Габсбургів не перешкождала еволюції правової думки і вела до розвитку різних ідеологічних систем і поглядів – лібералізму, соціалізму, консерватизму та ін. На нашу думку, таке багатоманіття ідеологічних доктрин мало свої позитивні наслідки, оскільки забезпечувало динаміку розвитку правової думки і спричинилося до

вितворення власне української ідеологічної доктрини, яка чітко кристалізувалася на початку ХХ ст. і передбачала боротьбу за відновлення національної держави виключно правовими методами. Радикалізація національного руху та ідеологічних поглядів українців була спричинена не правовою системою Габсбургів, а пізнішим загостренням стосунків з поляками, що було актуальним для 1920-1930-х років. Слід також зауважити, що така радикалізація була обумовлена відсутністю чіткої ідеї федералізму в оточенні імператора Франца-Йосифа I, оскільки прихильники його спадкоємця Франца-Фердинанда відстоювали ідею перетворення імперії на федерацію народів [5, с. 52].

Покажем у цій ситуації є і те, що саме австрійську правову систему звинувачують у розмежуванні понять «русин» та «руський». На думку, російського дослідника І.Барінова, офіційний Відень, під першим поняттям розумів історичних представників слов'янського народу, а під другим – незрозумілий конгломерат угрів-фінів, прибалтів і монголів [1, с. 72]. Однозначно, що дослідження даного питання виходить за межі правової науки, але доцільно зауважити, що саме таке розуміння було ключовим для ідеології галицьких українців другої половини ХІХ ст., які називаючи себе русинами, розуміли це як українець. Така традиція була наслідком історичної пам'яті часів Давньоруської та Галицько-Волинської держави, і окрім іншого слугувала аргументом на користь державницьких устремлінь.

Встановлюючи взаємозв'язок між правовою системою імперії Габсбургів та процесом формування ідеологічних цінностей галицьких українців другої половини ХІХ ст. варто зауважити, що саме у досліджуваний період відбувся свідомісний перехід до політичного самовизначення. Домінуюча до того часу ідея етнічної окремішності отримала чіткі політичні риси, а в умовах конституційної системи – правові. Ідея національного самовизначення, на думку С.Романенка була синтезом етнічного і політичного пізнання, які в свою чергу були наслідком психології та ідеологічного чинника [9, с. 49].

На нашу думку, окрім психології (ментальної складової) та ідеологічного чинника, який обґрунтовувався історичною пам'яттю про власну державність, участь українців у роботі представницьких органів влади та імперського парламенту, забезпечили ґрунт для витворення власної національної ідеї, яка базувалася на етнічному підході та правовій системі Австро-Угорщини. Остання, провокувала розвиток лібералізму, для якого етнічна складова, так само як і права людини, була основоположною.

Ситуація дещо змінилася на початку ХХ ст., оскільки під впливом європейських ідей соціалізму, змінилася й правова ідеологія. Однак, якщо для окремих народів імперії Габсбургів, чехів, хорватів, словаків тільки на початку 1900-х років, основним змістом правової ідеології був розвиток державного права виходячи із факту проживання на одній території кількох народів і його трансформації у тезу «один етнос – одна територія – один соціум – одна нація – одна держава» [9, с. 51], то для українців ця ідея набула чіткого правового обґрунтування в період загальноєвропейської революції 1848-1849 рр. ідея поділу Галичини за національним принципом – Східна – українська, Західна – польська, залишалася основною правовою вимогою до 1918 р. більше того, ідея етнічного розмежування краю поєднувалася із ліберальним типом правової ідеології, оскільки ключовим був національний чинник та право окремого громадянина на забезпечення його національних прав (рівноправність мови, культури, освіти). Останнє декларувалося конституцією 1867 р. та іншими конституційними актами, а тому робило ці вимоги правовими.

На початок ХХ ст. українці Галичини змогли сформувати комплекс ідентифікуючих чинників політичної нації [2, с. 61]. Складовою цього комплексу була і правова ідеологія, зміст якої визначався у поєднанні лібералізму та ідеї соборності українських земель. Практичним виявом такого поєднання є декларування програми мінімум та максимум у програмних документах тогочасних політичних партій.

Висновки. Таким чином, визначаючи вплив австро-угорської системи права на формування ідеологічних цінностей галичан другої половини ХІХ ст. можна прийти до таких висновків:

1. Австро-угорська правова система була єдиним у своїм роді прикладом поєднання двох

правових систем – угорської та австрійської, що витворило федералістичну модель організації державної влади та призвело до ліберального ідеологічного світогляду. Таку модель можна вважати ефективною і такою, що засвідчувала високу правову культуру Габсбургів, оскільки формально на правовому рівні були забезпечені усі правові і політичні вимоги народів імперії.

2. Австрійський імперський федералізм сприяв поширенню ліберального типу правової ідеології, оскільки декларовані конституцією широкі права і свободи народів імперії, стали запорукою довіри до імперської влади і одночасно перешкоджали поширенню національного сепаратизму.

3. Ідеологічні цінності, які сформувалися під впливом австрійської системи права призвели до чіткого виокремлення правової ідеології та трансформації концепції національної держави, яка поєднувала ідеї лібералізму (забезпечення широкої національної автономії у етнічних межах провінції) та ідеї самостійності і соборності, які не відкидали договірних зобов'язань з Габсбургами.

Список використаних джерел

1. Баринов И. И. Украинская доктрина в политике Австро-Венгрии и генезис украинского национализма // История и современность. 2012. № 1. С. 70-89. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.socionauki.ru/journal/articles/143566/>.
2. Ллин Л. М. Еволюція правосприйняття українців починаючи з середини XIX ст. / Л. М. Ллин // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право. – 2016. – № 1. – С. 59-64.
3. Ллин Л.М. Правові шляхи розв'язання польсько-українського політичного протистояння у Галичині / Л. Ллин // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. – Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2017. – №. 3 (15). – С. 54-60.
4. Кондратюк О. В. Судова система та судочинство в Галичині в складі Австро-Угорщини (1867-1918): автореф. дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень / О.В. Кондратюк. – Львів, 2006. – 22 с.
5. Луцький М. І. Формування ідей федералізму у Галичині у другій половині XIX – початку XX ст. та їх реалізація у політико-правовій діяльності ЗУНР / М. І. Луцький // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2013. – № 8. – С. 51-58.
6. Прохоров А.В. Федерализм как форма территориальной организации власти в правовом государстве: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / А.В. Прохоров. – М., 2008. – 28 с.
7. Прудников О. Е. О федеративном характере австро-венгерского соглашения 1867 г. / О.Е. Прудников // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5: Юриспруденция. Выпуск № 11 / 2009. – С. 38-48. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/v/o-federativnom-haraktere-avstro-vengerskogo-soglasheniya-1867-goda>
8. Роман Н Конституційна форма австро-угорського компромісу 1867 р.: історико-правові аспекти / Н. М. Роман // Публічне право. – 2016. – № 4. – С. 251-257. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2016_4_34.
9. Романенко С. А. Идеология национальных движений южных славян Австро-Венгрии начала XX века // Вестник Ставропольского Государственного университета. Серия «История». – Ставрополь, 2011. – Вып. 72(1). – С. 49–57. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vestnik.stavsu.ru/72-2011/06.pdf>.
10. Anderson B. Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism / B. Anderson. – London, 1983. – 256 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rebels-library.org/files/imagined_communities.pdf.

Давганьч В. А. Влияние правовой системы империи Габсбургов на формирование правовой идеологические ценности в Галичине второй половине XIX в.

В статье раскрывается содержание правовой системы Австро-Венгрии и ее влияние на процесс формирования идеологических взглядов и правовой идеологии среди галицких украинцев второй половины XIX в. Акцентируется внимание на том, что австрийская система права, которую можно охарактеризовать, как «имперский федерализм», своим содержанием определяла распространение либерального типа идеологии. Галицкий либерализм стал основой правовой идеологии, которая формировалась в контексте развития доктрины национального государства.

Ключевые слова: правовая система, Австро-Венгрия, конституционный строй, правовая идеология, либерализм.

Dovhanych V. A. The influence of the legal system of the Habsburg empire on the formation of legal ideological values in Galicia in the second half of the 19-th century

The article reveals the content of the legal system of Austria-Hungary and its influence on the process of formation of ideological views and legal ideology among Galician Ukrainians of the second half of the 19th century. Attention is drawn to the fact that the Austrian system of law, which can be described as «imperial federalism», defined the spread of the liberal type of ideology as its content. Galician liberalism became the basis of legal ideology, which was formed in the context of the development of the doctrine of the national state.

Key words: legal system, Austria-Hungary, constitutional system, legal ideology, liberalism.

Надійшла до редакції 1 вересня 2017 р.

